

Леонід Зашкільняк

**Радянські історичні міфи
в сучасній українській історіографії:
«старе вино в нових міхах»**

Сучасні історична думка та історіографія в Україні нагромадили донині певний аналітичний матеріал, який дозволяє принаймні задуматись над роллю, яку відіграють у формуванні суспільної свідомості історичні знання і творені на їх підставі важливі чинники світоглядної орієнтації людей у часі і просторі. Не секрет, що внаслідок тої суспільно-політичної ситуації, яка склалася в Україні впродовж понад двох десятиліть її незалежного існування і пов'язаної передусім з політикою її правлячих політичних еліт, не сформовано і навіть не зроблено необхідних кроків для формування національно-державницької суспільної свідомості її населення. Суспільна свідомість значних мас населення залишається розколотою, перебуваючи в полоні різноманітних міфів і стереотипів, підсилюваних, як правило, певними політичними силами всередині і назовні країни¹. Проблема полягає, насамперед, в розгляді причин такого стану справ та окреслення шляхів його подолання. Вона торкається таких наукових проблем, як соціальна ідентичність, історична пам'ять та історичне знання. Щоб розібратися з ними, треба залучити чимало спеціалістів різних галузей соціально-гуманітарного знання. У цьому тексті торкнемося тільки одного стрижневого методологічного питання — ролі історичного знання в його співвідношенні з історичною свідомістю.

Насамперед необхідно визначитись термінологічно. Історичні знання не викликають особливих труднощів в інтерпретації — це знання, як сукупність ідеальних образів, що відображають історичні явища та процеси об'єктивної

---

¹ Див., зокрема: Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / Авторський колектив: Ю. Шаповал та ін. Київ, 1997; Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років. / Відп. ред. І.Ф. Курас. Київ, 2002; *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. Київ, 2002; *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. Київ, 2000; *Котигоренко В.* Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні. Політологічний аспект. Київ, 2004; *Нагорна Л.П.* Регіональна ідентичність: український контекст. Київ, 2008; Україна модерна. Спеціальний випуск: Львів–Донецьк: Соціальні ідентичності в сучасній Україні. За редакцією Я. Грицака, А. Портнова, В. Сусака. Київ; Львів, 2007 та ін.

дійсності і які можуть бути науковими, освітніми, побутовими та іншими. Так само й історична свідомість більшістю сприймається як одна з форм суспільної свідомості, що дає змогу людству осмислено відтворювати, реконструювати свій поступальний рух у часі і просторі.

Складніше справа з терміном «міф» і нерозривно з ним пов'язаним — «стереотип». Розлога література з питань розуміння цих термінів не є однозначною. Але на загал вона зводиться до з'ясування процесів соціалізації людини. Стереотипи розуміють як усталені й поширені уявлення, котрі акумулюють певний стандартизований колективний досвід, а також накинута (втлумачена) індивідууму в процесі навчання і спілкування з іншими образи світу та суспільства, які допомагають йому орієнтуватися в житті і спрямовують його поведінку. З одного боку, стереотипи значно спрощують процеси пізнання і творчості, дозволяючи широко використовувати наявні знання і навички, що представляють собою складний комплекс стійких уявлень; а з другого боку, вони ж обмежують можливості пізнання нового, що виходить за рамки усталених понять або суперечить їм².

Фундаментальну роль у процесі стереотипізації відіграє соціальна ідентифікація особи і групи. Ідентифікація — це розуміння та інтерпретація іншої людини чи групи з допомогою ототожнення себе з нею на підставі встановленого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і сприйняття як власних норм, цінностей, взірців. Вона виступає як один з механізмів пізнання і розуміння іншої людини³. Термін ідентифікація тісно пов'язаний з поняттям ідентичності. Ідентичність, своєю чергою, — це всезагальність людського пізнання і соціалізації, що включає прийняття або неприйняття особою певних речей та явищ, ототожнення себе з ними чи відторгнення. В її основі лежать вроджені або набуті в процесі соціалізації чинники — культурні і соціальні стереотипи, які засвоюються з того моменту, коли людина починає ідентифікувати себе з певним етносом, культурою, соціальною групою й усвідомлювати себе їх елементом. У сутності, соціальна ідентичність — це форма самоопису, самопрезентації людини, яка оцінює своє співвідношення зі світом і мусить постійно окреслювати своє ставлення і приналежність до певних соціальних спільнот — статевих (гендерних), етнічних, національних, регіональних, фахових, конфесійних тощо.

Міфи, в тому числі історичні, трактуємо, як структури свідомості, притаманні людському мисленню (К. Леві-Строс), а також спосіб засвідчення і розуміння буття, протилежний його логічному осягненню (Г. Гадамер)⁴. Можна навести ще кілька визначень, в тому числі й українського філософа Мирослава Поповича,

² Докл. див.: Зашкільняк Л. Історичні міфи і стереотипи як складова суспільної свідомості та соціальної практики // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / за редакцією Л. Зашкільняка. Львів, 2009. С. 7–35; Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. Днепропетровск, 1995.

³ Див.: Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность. Москва, 2000.

⁴ Малахов В. Міф про міф: національна міфологія як тема сучасної міфотворчості // Дух і Літера. Київ, 1998, № 3–4. С. 76–83.

але загальна картина від цього не зміниться⁵. Міфологізація, як показали сучасні дослідники (Н. Фрай, Р. Барт, Ю. Лотман та ін.), невід'ємно властива людському пізнанню, мисленню й репрезентації. Спираючись на вироблені у даній мові і культурі поняття та змісти, люди творять вербальні тексти-образи, кожен з яких неминуче має всі ознаки міфу — сакральність, нарративність, догматизм, ціннісну орієнтацію, чіткі моделі поведінки тощо. Засновані на таких текстах індивідуальна й колективна свідомість та знання водночас ідеалізують і міфологізують навколишню дійсність. Іншими словами, міфічна свідомість — це зовсім не анахронізм, а навпаки — вона є критерієм високого розвитку культури, певної завершеності, оформленості людських відносин⁶.

Особливо показовим є функціонування міфів в історичному знанні та пам'яті: постнекласичний історизм розглядає міф як єдину модель історії, стверджуючи, що між історією і міфом немає різниць: історія завжди є теперішньою історією, а "історична свідомість" завжди залишатиметься "свідомістю свідомості", тобто міфом⁷. Не випадково, багато дослідників звертали увагу на той факт, що вся історія людства представляє собою творення міфів та їх руйнування. Але не слід забувати, що нове знання, здобуте на підставі передових методологічних підходів, функціонує як наукове пояснення світу й тільки з часом перетворюється на міф, коли з'являється нове конкурентне знання.

Я схиляюся до епістемологічної характеристики міфу, як результату пізнавальної діяльності людей, представленої в позачасових і позাপросторових вимірах і перетвореної на невід'ємний елемент мислення, культури й соціальної активності членів певної спільноти чи спільнот. Чи не найкраще означення міфу й міфологічного мислення подав відомий польський історик Є. Топольський, який окреслив їх як "знання, що більшою або меншою мірою перетворені на догму"⁸. Йому ж належить оригінальна класифікація міфів, поширених в історіографії, на чотири групи: етнологічні, прогностичні, фактографічні і фундаментальні. Останні (фундаментальні) міфи глибоко закорінені у свідомості більшості людей, як пізнавальні конструкції, сформовані у відповідний час і у відповідних умовах.

З вищесказаного випливає два висновкові положення. По-перше, між міфом і стереотипом існує безпосередній зв'язок — міф є результатом пізнавальної діяльності (в різних її формах), а стереотип — її закріпленням у догматичних і малорухливих вербальних і невербальних структурах свідомості. Руйнування міфу є водночас творенням нового стереотипу і навпаки. По-друге, і міф і стереотип відіграють як позитивну, так і негативну роль в людській життє-

⁵ На його думку, міф — це розповідь про історичні події, яка виконує водночас три функції: розповідає про історичне походження даного порядку; творить взірць або норму соціальної поведінки та обґрунтовує право й етику; реалізується в ритуалах й служить безпосередньому психологічному єднанню людей у колективних діях. — Попович М. Міфологія в сучасній свідомості посткомуністичної України. С. 57.

⁶ Савельєва М.Ю. Лекции по мифологии культуры. Киев, 2003. С. 67–68.

⁷ Там же. С. 252–253.

⁸ Topolski J. Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej. Warszawa, 1996. S. 205.

діяльності, і уникнути цієї дихотомії ніяк не вдасться, насамперед, через епістемологічні обмеження людської свідомості. Тому завдання вчених полягає, зокрема, у постійному руйнуванні застарілих міфів, котрі не відповідають новій епістемологічній ситуації, але також чітко і ясно усвідомлювати минущий, «історичний» характер нових здобутих знань, що невдовзі перетворяться на міф.

Кардинальним методологічним питанням є розуміння і тлумачення соціальної функції, яку виконують історичні знання в сучасному суспільстві. Нині, як видається (або хотілося б видаватись) відійшли у минуле просвітницько-позитивістсько-марксистські уявлення про те, що історія як історичне знання відтворює «об'єктивну картину еволюції людського суспільства» і на цій підставі дає можливість прогнозувати майбутнє. Історичне знання, яке є результатом суб'єктивних репрезентацій історика у відповідності з його методологічними та ідеологічними установками, на думку багатьох дослідників виконує в сучасному суспільстві насамперед ідентифікаційну та легітимаційну функції. Ідентифікаційну — щодо культурно-політичного визначення особи і спільноти, а легітимаційну — щодо узаконення теперішнього стану цієї особи і спільноти⁹. Звичайна логіка і елементарне спостереження засвідчує, що ніяке утворення та існування соціальної спільноти не можливе без того, що творить цю спільноту — міфів, стереотипів, історичної «біографії». Без історичного обґрунтування не можна говорити про найменшу соціальну групу.

Погодившись з визначальним значенням ідентифікаційного та легітимаційного значення історичного знання, ми повинні визнати, що коли ми вважаємо Україну відповідною державною чи національною спільнотою, то, само собою зрозуміло, ця спільнота є історичним суб'єктом, який прагне себе легітимізувати через свою «біографію». Така біографія передбачає насамперед дві головні речі, властиві як для індивідуального так і колективного пізнання: поперше, бачити свою біографію через призму самого себе, тобто суб'єкта, і подруге, трактувати суб'єкта як тотожного самому собі. До цього слід додати методологічну вимогу науково-історичного знання: що саме ми в даний момент розвитку науки розуміємо під суб'єктом історичного процесу. Так інтуїтивно чинили творці історії України ХІХ, прагнучи творити «звичайну схему української історії». У М. Грушевського в її центрі, згідно тогочасних романтичних уявлень, стояв «народ-нація», в сутності етнос, у Д. Дорошенка, І. Крип'якевича та інших — еліта і влада. Нинішня ситуація з розумінням історичного процесу як гуманізації людства змушує ставити в осердя такої схеми окрему людину з її інтересами і правами. Але, що важливо підкреслити, людини, яка народжується, соціалізується і діє у відповідному соціально-культурному середовищі з його культурними кодами, тривкими уявленнями (менталітетом), ціннісними орієнтаціями, ідеологічними переконаннями, котрі вона приймає або не приймає,

⁹ Савельєва І.В., Полетаєв А.В. *Функции истории*. Москва, 2003. С. 3–40. Автори наводять п'ять основних функцій історії, додаючи до вже названих — моралізаторську (підтримання взірців), історичної пам'яті і ескапізму. Проте, на нашу думку, саме ідентифікація і легітимація є головними, оскільки без них не може існувати жодна соціальна спільнота.

шукаючи інших. Соціально-культурне середовище було і залишається визначальним чинником формування і змін людської свідомості.

Сьогодні стало тривіальним і заяленим твердження про розкол суспільної, ціннісної, історичної та інших форм свідомості населення Української держави і, як наслідок, маніпулювання цією, насамперед історичною, свідомістю з боку різних політичних сил. Докладно досліджено і причини такого розколу, які гальмують формування колективної національної самосвідомості українських громадян. Тут і освітній та ідеологічний рівень т.зв. української політичної еліти, і антиукраїнська капіталізація власності, і неререформованість жодної сфери суспільного життя, які продовжують функціонувати у радянських інституційних рамках та радянській ідеології і багато іншого. Одним з важливих, а можливо і вирішальних чинників такого стану можна вважати подальше функціонування і штучне зміцнення тих історичних міфів і стереотипів, які були створені і фундаментально-силовим та маніпуляційним способом насажені у свідомість громадян іншої держави — СРСР — її комуністичними правителями. Радянські міфи і стереотипи живуть і процвітають в сучасній Україні повсюдно, своїм корінням вони сягають російських імперських міфів, не дуже закамфльованих під радянські. Гірше, що в історіографії вони теж далеко не зжиті. Навіть назвати їх всі неможливо в одній статті. Зрештою, про те, як вони впроваджувались у загальний вжиток написано вже чимало літератури¹⁰. Особливо докладно ці міфи і стереотипи розглянуто у фундаментальному тритомнику «Україна і Росія в історичній ретроспективі», більшість висновкових положень якого все ще, на жаль, не отримали поширення в сучасній українській історіографії¹¹. Спадок радянських міфів і стереотипів продовжує благополучно жити і функціонувати, а також штучно підтримуватись в свідомості громадян України, зокрема, і тою політикою пам'яті, яку проводили всі правлячі кола незалежної України. Тому немає підстав дивуватися такому стану історичної свідомості громадян.

І ще одна важлива заувага. Формуючи історичну свідомість, історики, але насамперед політична і державна еліта, повинні мати на увазі головний момент: свідомість кого або чого ми формуємо і для кого або для чого? Якщо

¹⁰ *Екельчик С.* Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ, 2008; *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. Острог, 2009; *Юсова Н.* «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті — перша половина 1940-х рр.). Монографія. Київ, 2006; *Шкандрій М.* В обіймах імперії. Російська й українська літератури новітньої доби. Київ, 2004; *Козут З.* Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ, 2004; *Velychenko S.* Shaping Identity in Eastern Europe and Russia: Soviet-Russian and Polish Accounts of Ukrainian History, 1914–1991. New York, 1993 та ін..

¹¹ *Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П.* Українські проекти в російській імперії / Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах. Київ, 2004. Т. 1; *Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є.* Радянський проект для України / Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах. Київ, 2004. Т. 2; *Кульчицький С.В., Парахонський Б.О.* Новітній український державотворчий процес / Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах. Київ, 2004. Т. 3.

йдеться про Україну, то, напевно, йдеться про легітимацію української державності, а щодо наповнення цієї державності — то модерної української нації. Ці два пріоритети визначають сутність і завдання творення «біографії» України, а, головне, змушують дослідників минулого дивитися на минуле з позицій сьогодення, тобто сучасних пріоритетів її розвитку. Історики, як і всі нормальні громадяни України, повинні знаходити в минулому того суб'єкта, який вони представляють в нинішні часи, його національно-державний інтерес, який не зводиться до етноцентризму або етнодержавоцентризму. Зрозуміло, це треба робити без фанатизму і нехтування науковими підходами, без ідеалізацій і творення нових «білих плям». Це є аксіома історіописання попереднього, нинішнього, але також і майбутнього.

Загалом за останні роки українські історики зробили багато для того, щоб творити образ «історичної України», насамперед в тих галузях, які були найбільш фальсифіковані або замовчувані. Однак в силу згаданих вище причин і серед інтелектуальних і серед ширших кіл української громадськості, в тому числі й істориків, залишається невдоволення станом суспільної та історичної свідомості громадян країни. Дуже правильно зауважує Валерій Смолій у передмові до другого видання підручника з історії України авторства В. Литвина: «Утім, дійти суспільного консенсусу з приводу багатьох по-справжньому знакових переломів нашої недавньої історії поки що не вдається. Тому-то так багато місця в підручнику відведено саме цьому історичному відтинку, історична пам'ять про який ще живе у свідомості багатьох українців, але, на жаль, це не сприяє утвердженню солідарної історичної пам'яті нації»¹². Від себе додамо, що утвердження «солідарної історичної пам'яті» не відбудеться і в оглядуваній перспективі, якщо не буде усунуто з вжитку закорінених радянсько-російських історичних міфів і стереотипів, які все ще продовжують поширюватися не тільки в історичній літературі, а й майже всіма потужними засобами масової інформації та гуманітарною політикою держави в цілому. Зрозуміло, що в даному випадку не йдеться про історичну науку, завдання якої є відмінними від завдань гуманітарної та історичної політики і можуть мати тільки експертне значення, але це зовсім інша тема.

У цьому нарисі зупинимось тільки на головних, т.зв. «фундаментальних» історичних міфах і стереотипах, котрі виникли в період входження України в СРСР і відбивали «біографію» та відповідні суспільно-політичні інтереси іншої держави — Радянського Союзу та іншої твореної політичної нації — «радянського народу». Щодо багатоманітної системи міфів і стереотипів, які перейшли в сучасність від Російської імперії, написано чимало: від ідеї «триєдиної» руської нації та українсько-російської спорідненості до міфу про особливу історичну місію росіян об'єднати всіх слов'ян і православних. Про це дуже переконливо писав у 90-х роках ХХ ст. російський вчений Євгеній Анісімов в статті «Истори-

---

¹² Литвин В. Історія України. Підручник. 2-ге доопрацьоване та доповнене видання. Київ, 2008. С. 6.

ческие корни имперского мышления в России» (1996) та багато інших дослідників¹³.

Одним з таких міфів і стереотипів, які чинять вплив на історичну свідомість в сучасній Україні, є міф про Українську державність як радянську спадщину, яка «виросла» з Жовтневої революції в Росії. Насправді, йшлося про «комуністичну революцію», яка була привнесена в Україну російськими більшовиками внаслідок трьох послідовних збройних вторгнень з півночі, котрі звели нанівець український національно-визвольний рух і встановили в Україні тоталітарний комуністичний режим¹⁴. Про агресивний воєнний характер опанування України більшовиками і накиненого ними режиму неодноразово писав їх лідер В. Ленін. Зокрема, наприкінці листопада 1918 р. він констатував: «З просування наших військ на захід і в Україну утворюються обласні тимчасові радянські уряди, покликані зміцнити ради на місцях. Ця обставина має ту хорошу сторону, що позбавляє змоги шовіністів України, Литви, Латвії, Естляндії розглядати рух наших частин як **окупацію** і створює сприятливу атмосферу для дальшого просування наших військ. Без цієї обставини наші війська були б поставлені в **окупованих областях** у нестерпне становище, і населення не зустрічало б їх як визволителів»¹⁵ (виділення — Л.З.). Тільки збройною силою і зі залученням частин т.зв. «інтернаціоналістів» більшовикам вдалося встановити контроль над Україною. Відрадно, що в новіших публікаціях українські історики вже пишуть не про «тріумфальну ходу радянської влади на Україні», а про три війни між УНР і радянською Росією в 1918–1920 рр., які завершилися окупацією території України і нав'язуванням комуністичного режиму¹⁶.

Здавалось би міфи комуністичного агітпропу вже достатньо розвінчані і усунуті з наукового вжитку. Варто згадати хоча б праці відомого російського історика і політика Юрія Афанасьєва. У книзі «Опасная Россия» (2001) цей вчений докладно прослідкував політичні та ідеологічні підстави формування фундаментальних радянських імперських міфів. Він зокрема писав: «Довго билися більшовики за Україну, котра хотіла лишитися сама по собі (...) В 1917–1920 роках Україну окупували п'ять разів: по одному — германці і генерал Денікін (він-то був переконаний, що не окупує, а визволяє), тричі — Червона армія»¹⁷. Дальша доля «боротьби з українським буржуазним націоналізмом» всім добре відома.

Однак і надалі в деяких історичних роботах проводиться ідея мало не про розквіт радянської України в «братній сім'ї народів СРСР». Для прикладу можна

¹³ *Анисимов Е.В.* Исторические корни имперского мышления в России Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Anisimov.html>; *Шкандрій М.* В обіймах імперії. Російська й українська літератури новітньої доби. Київ, 2004.

¹⁴ Див. докл.: *Кульчицький С.В., Парахонський Б.О.* Новітній український державотворчий процес / Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах. Київ, 2004. Т. 3. С. 10–28.

¹⁵ *Ленін В.І.* Повне зібрання творів. Т. 37. С. 224.

¹⁶ *Литвин В.* Історія України. С. 427–455.

¹⁷ *Афанасьєв Ю.* Опасная Россия. Москва, 2001. (Режим доступу: http://www.yuri-afanasiev.ru/dangerous_rus/glava2.htm)

згадати книгу Р. Симоненка і Д. Табачника про українсько-польські стосунки, в якій на понад 700 сторінках фактично реанімується радянська класова версія українсько-польських відносин і проблема єдності України. Під завісою і прикриттям «турботи» авторів про українську незалежність, з допомогою маніпулювання на загал відомими документами проводиться думка, що всі українські національні сили, а передусім галицько-українські, реалізували “антиукраїнську” політику, прислужувались Німеччині та Австро-Угорщині і, тим самим, “перешкождали” “правильним” українським “революційно-визвольним силам” в опорі на революційну Росію добиватися справжнього об’єднання українських земель в єдиній державі (!). Важко утриматись від іронії, читаючи численні авторські пасажі про те, що “одвічна мрія українського народу здійснилася лише на початку Другої світової війни, коли Україна стала розвинутою промислово-аграрною державою”, або про те, що українські націоналісти не були би націоналістами, якщо б “не зраджували на кожному історичному повороті український народ і неньку-Україну”¹⁸. Одним словом, найбільшими ворогами України були ті українці, які провадили послідовну боротьбу за її незалежність. Навряд чи таким способом можна формувати українську історичну свідомість.

Ще один фундаментальний радянський міф, який вимагає серйозної деконструкції, містить цілу мережу міфів про «радянську модернізацію» часів існування СРСР, про «братерство народів СРСР», про «розквіт та зближення національних культур» тощо, які нібито перетворили Україну на одну з найрозвинутіших республік Радянського Союзу. Сьогодні вже достатньо висвітлено процес еволюції компартійно-радянського режиму, який йшов по лінії повної централізації влади, грабіжницького використання природних і людських ресурсів національних республік і країв, стагнації і нівеляції національних культур тощо. Здавалось би сучасна наукова думка створила сприятливі методологічні підстави для переосмислення всього періоду існування СРСР як імперії тоталітарного взірця, або, іншими словами. «суперімперії», заснованої на ідеї «світової пролетарської революції», а в сутності — способу збереження і трансформації російської імперії Романових в світову комуністичну імперію Леніних-Сталіних-Брежнєвих і т.п. Відомий дослідник імперій О. Мотиль переконливо стверджує: «СРСР як єдина тоталітарна імперія у світі могла би представляти із себе настільки чистий структурний приклад водночас імперії та тоталітаризму, який лише

---

¹⁸ Див.: Симоненко Р.Г., Табачник Д.В. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України XIX — початок XX ст. Нариси. Київ, 2007. С. 698–700 та ін. Ця, з дозволу сказати «монографія», містить величезну кількість емоційних тверджень авторів, в яких вони наполегливо намагаються дискредитувати все українське, а передусім український національний рух, звинувачуючи українські сили в «розвалі самої України»; зокрема чого вартий такий пасаж: «Не маючи належної опори в народі, Центральна Рада, а згодом Директорія намагалися втриматися [при владі] з допомогою зовнішніх сил» (с. 638), або, вириваючи з з часового контексту писань І. Франка окремі цитати, стверджується, що Каменяр був великим прихильником російської культури і народу й неодноразово писав: «ми всі русофіли» (с. 324–326 та ін.) і т.д. і т.п. Через всю книгу проходить вміло закамфльована ідея ворожості до України та українців всього польського і західного і, водночас корисність і «допомога» з боку Росії та росіян.

можна собі уявити»¹⁹. Як і кожна імперія, СРСР за визначенням повинен був зникнути.

Однак українські історики все ще «встидаються» називати речі своїми іменами і не беруть на озброєння сучасну імперіологію і постколоніальний підхід для осмислення радянського минулого України, як імперської колонії. Той же О. Мотиль переконливо показав, що у випадку приховування реальних намірів сучасної Росії, не зауважування її гегемоністських тенденцій, а, що найважливіше, підпорядкування її версіям історичного минулого «братніх слов'янських народів», доведеться зустрітись з «повзучою реімперіалізацією», поширенням «біографії» спільного «руського міра» або «євразійського проекту». Зрештою, ці тенденції підпорядкування ідеологічним схемам російського виробництва цілком очевидні в сучасній гуманітарній політиці українських правлячих кіл²⁰. Вони несуть реальну небезпеку для формування модерної української нації, зокрема прагнучи закріпити за росіянами в Україні статус державотворчої нації, що у наслідку ставитиме під сумнів потребу в існуванні держави України і української нації²¹.

Одним з небагатьох істориків, а швидше культурологів, які осмислюють колоніальний характер української радянської державності, є Микола Рябчук. В одній з останніх книжок («Постколоніальний синдром» (2011) цей аналітик дуже влучно показав, яким чином і коли формується колоніальний дискурс в Україні і якими є наслідки для суспільної свідомості імперської і колоніальної за суттю політика Росії в українських землях, що проводилась включно до 1991 р.²² В інтерв'ю під час обговорення книжки він підкреслив, що ця політика трималася на трьох стовпах: «Один — це сила імперського апарату, зокрема репресивна міць таємної поліції та інших тодішніх «силовиків». Другий — економічна влада, контроль над землею та іншими ресурсами. І третій — це сила імперського дискурсу, забезпечувана найрізноманітнішими інституціями — від шкіл до університетів, від щоденних газет до літературних часописів, від православної церкви до академії наук. Плюс нейтралізація українського контрдискурсу — через жорстку цензуру і навіть заборону самої мови»²³. Внаслідок цього після 1991 р. в Україні склалася «постколоніальна ситуація», яка замість еволюції в бік звільнення від колоніалізму, розвивається в сторону «неоколоніалізму». Тому Рябчук підсумовує, що труднощі українського націотворення закладені в несприятливих історичних обставинах, а ще більшою мірою — «в українському сьогоденні, котре аж ніяк не сприяє лікуванню історичних неврозів, оскільки

¹⁹ Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад, відродження. Київ, 2009. С. 72.

²⁰ Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад, відродження. С. 137–139.

²¹ Про такі тенденції досить переконливо писав у 2004 р. Б. Парахонський (див.: Кульчицький С.В., Парахонський Б.О. Новітній український державотворчий процес. С. 109–110).

²² Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження. Київ, 2011.

²³ Микола Рябчук: "Колоніальний статус України був очевидний для мене вже у старших класах". Інтерв'ю. Режим доступу: <http://provodyn.com/interview/4914-90~mykola-rjabchuk-kolonialnyjj-status.html>

формально унезалежнена українська держава радше законсервувала колоніальний статус-кво, аніж відкрила послідовну й усебічну програму деколонізації»²⁴.

Імперсько-колоніальний дискурс, який присутній нині в усіх проявах публічних висловлювань, літературі і підручниках, радіо- і телепрограм, символіці і святах України, продовжує поширювати колоніальну свідомість серед її громадян. Робиться це як цілком свідомо (наприклад, розстановкою акцентів і відповідним добором фактажу в підручниках з історії України за ініціативою міністра і за сумісництвом історика Д. Табачника), так і неусвідомлено — через применшення ваги української національної історії та культури у зв'язку з їх елементарним незнанням і небажанням знати. Не дивно, що російсько-радянська культурна спадщина разом з її усталеними стереотипами продовжує панувати серед значної частини мешканців сучасної України. Так, соціологічне опитування, проведене Центром Разумкова в 2007 р. щодо ототожнення українців з культурною спадщиною, зафіксувало такі результати: в цілому по Україні з українською культурною традицією асоціювали себе 57,8 % респондентів, російською — 10,1 %, радянською — аж 19,4 %. Водночас на Сході країни з українською традицією себе ототожнювали 42 % респондентів, російською — 18,1 %, радянською — аж 22,7 % опитаних²⁵. Ще одним промовистим фактом збереження радянсько-російських стереотипів у свідомості громадян сучасної України є результати проведеного у лютому 2013 р. Київським міжнародним інститутом соціології опитування щодо ставлення до особи радянського диктатора Й. Сталіна: «із захопленням, повагою і симпатією» до цього деспотичного диктатора ставиться 22,6 % респондентів, а в східному регіоні країни — майже 36 % опитаних²⁶. Оскільки доведеним фактом є спадкоємність російських імперських міфів в радянській ідеології, то такий стан свідомості на третьому десятку існування незалежної України важко вважати випадковим. Швидше, це результат «пропащого часу», або повного провалу української гуманітарної та історичної політики.

Здавалось би в сучасній українській історіографії зроблено чимало, щоб очистити історіографічний простір від імперсько-колоніальних міфів. У більшості підручників і посібників радянський період окреслюється в рамках утвердження комуністичного режиму, як чужого українцям. Проте зміст цих розділів наповнений далі історією «партійних комітетів» та політики Кремля, а не історією тої спільноти, яка складала зміст української державності. Ми не бачимо головного: як ця політика сприймалася різними етнічними і соціальними групами населення та як вони реагували на неї в умовах комуністичного диктату. Певним виключенням є новаторська серія колективних монографій «З історії повсякденного життя в Україні», яку почав видавати Інститут історії

²⁴ Рябчук М. Постколониальний синдром. Спостереження. С. 15–16.

²⁵ До якої культурної традиції Ви себе відносите? Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=693

²⁶ Ставлення населення України до постаті Йосипа Сталіна. Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=140&page=3>

України НАН України у 2010 р.²⁷ Зібрані в цьому виданні матеріали і опрацювання, на мою думку, створюють зовсім нові можливості для синтезу української історії радянської доби, яка є віддаленою від політично-партійної історії та її міфотворчості, наближуючи до читачів реальний образ цілої епохи. Фактично, це є не просто історія повсякденності, а соціально-культурна історія, в якій образ України значно повніший і цікавіший. Треба погодитися з одним із авторів цієї серії (О. Удодом), який пише: «Таким чином, використання в сучасній методології історії України такого актуального підходу, як історія повсякденності, допоможе швидше вивести науку зі стану методологічної кризи, перетворити історію на цікаву, справді людинознавчу дисципліну»²⁸. Додамо від себе — і більш правдиву історію, що наближена до людей, а не владних верхів.

Тому, як видається, нагальною потребою наукової історіографії та фахових істориків є докорінний перегляд всієї схеми т.зв. «радянського періоду історії України», який досі фактично не переосмислювався на предмет його місця в загальній схемі історії України. Окрім загальних публікацій про злочини комунізму на терені Української РСР, в більш загальному плані роль і місце цього періоду в національному метанаративі, на жаль, не переосмислювались. Водночас назріла нагальна потреба описати та оцінити цей період з нових, не радянських, а національно-державних позицій, позицій, котрі відповідають сучасному науково-історичному знанню. Для цього добре надаються сучасні постколоніальні студії або імперські студії, які створюють добрі підстави для розгляду історичних процесів колоніальної чи імперської експансії та національної асиміляції, що здійснювались під прикриттям ідеології «соціальної справедливості». Зрозуміло, що у таких підходів є серйозні внутрішні супротивники. Але рано чи пізно кроки в цьому напрямі доведеться зробити, тому що без них ми не «віднайдемо» Україну як історичного суб'єкта, а будемо поширювати концепції «вільного простору» між Польщею та Росією.

Нарешті, останній фундаментальний радянський міф, котрий донині залишається стрижневим компонентом ідеологічного колоніалізму щодо України, є міф «Великої Вітчизняної війни» і «великої Перемоги». Історія виникнення цього міфу та його інструментального характеру в останніх десятиліттях існування СРСР добре висвітлена в сучасній історіографії. Цей комуністичний конструкт в комплексі з набором його складових про «подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні», «вирішальною роллю комуністичної партії», «мора-

²⁷ Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С.В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2010. [Кн. 1], ч. 1–2; Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х — середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. [Кн. 2], ч. 1—3; Якубова Л. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2011; Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя / Відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ, 2012; Бондарчук П.М. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації. Київ, 2012.

²⁸ Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х — середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко. Київ, 2010. [Кн. 2], ч. 1–2. С. 22.

льно-політичною єдністю радянського народу», «потужним партизанським рухом в тилу ворога», «зрадниками і колаборантами» та багатьма іншими й сьогодні вірно служить обґрунтуванню існування імперської Росії та її колоній під виглядом СРСР і радянського народу. Цей міф однозначно спрямований на заперечення українського виміру війни, оскільки не залишає місця для українського інтересу, незважаючи на химерні спроби деяких істориків послатися на творення українських міністерств, на участь УРСР в заснуванні ООН тощо.

Сьогодні навряд чи хтось може заперечувати, що Друга світова війна була зіткненням двох ціннісних світів та ідеологій — демократії і тоталітаризму. Своєю чергою німецько-радянська війна стала боротьбою двох деспотичних режимів комуністичного і націонал-соціалістичного — в боротьбі за світове панування. Проте наступний логічний крок у визначенні місця України в цій війні багато істориків і політиків не роблять. А саме: вони залишають Україну та українців виключно в орбіті комуністичного тоталітарного режиму, називаючи це «великою вітчизняною війною», а тоді ще додають «радянського народу». Дивні розмірковування з точки зору логіки: два імперіалістичні хижакі — Сталін і Гітлер — ведуть боротьбу за панування над Україною, а також іншими народами Центрально-Східної Європи, а ці народи опиняються або в ролі «колаборантів» з Гітлером і «союзниками» Сталіна, або, якщо об'єктивно оцінювати, — «колаборантами» зі Сталіним і «союзниками» з Гітлером. То чи можна вважати колаборантами вояків Червоної армії, котрі служили найжорстокішому тоталітарному режиму ХХ століття, який винищив без війни понад 20 млн. своїх же громадян, поступаючись в цьому тільки китайському комуністичному режиму?²⁹ Питання риторичне.

Радянський міфологізований підхід до світової війни не залишає місця для третьої сторони — українського та інших народів цього регіону континенту. Де ж тоді шукати український національний інтерес? А він, з позицій сьогодення, лежить в площині тих політичних сил, котрі провадили боротьбу власне за окремий український національний інтерес — за українську державність проти обох сусідніх тоталітарних режимів і будували свою політику та вибирали союзників на певних етапах цієї боротьби в залежності від геополітичної ситуації. Чи можна звинувачувати українських націоналістів в співробітництві з гітлерівською Німеччиною, яка напередодні війни збиралась воювати з комуністичною імперією? Думається, що ні, оскільки вони вибирали союзника, який повинен був розгромити найкривавішу диктатуру того часу, яка коштувала українцям мільйонів людських життів, а надалі, силою обставин, змінили тактику, і провадили боротьбу проти обох імперіалізмів. Можна сперечатися щодо помилок і навіть локальних злочинів провідників українського національного руху (а які армії не здійснювали злочинів під час війни?), але не можна відмовити їм в патріотизмі і самопожертві заради українського національного інтересу. Спроба усунути їх з дискурсу Другої світової війни є однозначною спробою усунути Україну з числа суб'єктів історичного процесу. Можна навести слова двічі Героя

---

²⁹ Куртуа С., Верт Н., Панне Ж.-Л. та ін., Чорна книга комунізму: Злочини, терор і репресії / Пер. з фр. Я. Кравець. Львів, 2008.

Радянського Союзу Василя Петрова, який під час скандалу навколо визнання Івано-Франківською міською радою солдатів дивізії СС «Галичина» в 2002 р. говорив: «Вважаю пропозицію, яку розглянула міська рада, справедливою. Від свого імені і від імені своїх підлеглих вітаю цих людей, які воювали в дивізії «Галичина» (...) По-перше, мене як воїна не влаштовують шаблони КПРС про воюючі сторони. По-друге, переконаний, що кожен воїн мусить йти за своєю совістю. Визнаю право за воїнами «Галичини», як і за всякими іншими, відстоювати свої переконання. Міська рада зробить правильно, якщо ухвалить таке рішення»³⁰.

Радянська міфологічна версія Другої світової війни, що заснована на ідеологемі «великої вітчизняної», служила і продовжує служити збереженню цілого комплексу радянських стереотипів, покликаних за будь-яку ціну зберегти радянську спадщину в свідомості сучасних українців і, як наслідок, «відбілити» комуністичний режим за рахунок радянського патріотизму і усунення в табір «фашистів» і «колаборантів» всіх, хто не поділяв комуністичної ідеології та радянських правил гри. Тут немає підстав для ціннісної дихотомії.

Сьогодні в світовій та українській історіографії нагромаджено велику кількість фактографічного матеріалу, який заперечує радянську версію «великої вітчизняної війни», яка не була «вітчизняною» для багатьох народів, в тому числі багатьох українців, котрі інакше трактували саме поняття «вітчизна». Одним з останніх видань, в яких зроблена ґрунтовна спроба осмислення «української війни» в складі Другої світової, є двотомне видання Інституту історії України НАН України історичних нарисів «Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття»³¹. Фактично вперше в українській історіографії в ньому обґрунтовано терміни «друга світова війна» і «німецько-радянська війна», стверджується, що всю різноманітність політичних і воєнних подій світової війни «з наукових позицій некоректно трактувати в руслі поняття «Велика Вітчизняна війна»³². А вміщені у двох книгах аналітичні матеріали показують значно ширший спектр настроїв, сподівань і дій українців під час війни та окупації, ніж це підпадає під ідеологему Великої Вітчизняної війни. Розкриваючи все нові і нові документальні матеріали, можна стверджувати словами Владислава Гриневича, що «для значної частини українського населення «сталінське визволення від німців», немов у дзеркальному відображенні, повторювало картину «гітлерівського «звільнення України від більшовиків» — звільнення без визволення»³³. Так само гостро критично оцінив радянський концепт війни і перемоги знаний російський історик Юрій Афанасьєв: «Для Сталіна та його оточення, коли вони визнали обстановку хоча б мінімально вигідною для себе, традиційні імперські цілі царської Росії перетворились в революційні цілі СРСР

³⁰ Шурхало Д. Міфи Другої світової війни. Львів, 2011. С. 135.

³¹ Україна в другій світовій війні: погляд у XXI ст. Історичні нариси. У двох книгах. Київ, 2011. Кн. 1–2.

³² Там само. Кн. 1. С. 20.

³³ Гриневич В. Між молотом і ковадлом // Український тиждень. Київ, 2013. № 6. С. 38. Див. також добірку статей і матеріалів в цьому ж номері часопису під рубрикою «Звільнення від Бухенвальда таборами Гулагу».

і вони одразу приступили до їх реалізації. Ні до оборонної, ні до визвольної війни ці цілі відношення не мали»³⁴.

Підсумовуючи, треба зазначити, що радянські міфи продовжують чинити поважний вплив на свідомість громадян сучасної України. Водночас історичні знання були, є і будуть залишатися гострим інструментом як формування, так і маніпуляції суспільною свідомістю людей, насамперед з боку політичних чинників. Історія, а точніше її відповідне препарування, може впливати на перебіг подій і прогнозувати національні настрої з різних питань. Серед способів маніпулювання історичною свідомістю залишаються, зокрема, поширення застарілих стереотипів, пряме підтасовування фактів, замовчування невивідної інформації, упередженість щодо інтерпретації фактів, навішування ярликів для комприметації історичних осіб і багато інших. А найбільш ефективним є сьогодні маніпулятивний потенціал ЗМІ. Тут використовуються не тільки певні методи, а й цілі жанрові форми, які містять псевдоподії, містифікації, фальсифікати³⁵.

Кардинальною особливістю творення і поширення історичного знання в Україні залишається величезний ідеологічний тиск радянсько-російської історичної спадщини, який можна пояснити, на мою думку, передусім повною відсутністю української національної гуманітарної політики, а також мінімальною присутністю української історіографії та історії в світовій історичній думці. Крім того, травматичний потенціал української історії настільки великий, що подолати його невротичну дію на свідомість постколоніального населення простою психотерапією не вдасться. Тим більше в умовах постійного підживлення міфологізованого образу українського минулого. Але без деконструкції цього образу і його заміни новим та іншим майбутнє української нації і державності представляється дуже невизначено, щоб не сказати сумно.

---

³⁴ *Афанасьев Ю.* Другая война. История и память. Режим доступа: http://www.yuri-afanasiev.ru/articles/art_1996_59.htm

³⁵ *Штоквиш А.А.* Историческое сознание как объект манипуляционных технологий // *Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць.* Київ., 2012. Вип. 5. С. 155.